

بررسی مقایسه‌ای صور خیال
در اشعار
مختوم‌قلی فراغی و حافظ شیرازی

یداله صحنه

پدر و مادر عزیزم که مسیر سربلندی را به شیواترین روش به من آموختند.
و به همسر مهربان و دو شکوفه درخت امیدم: رثوف و حوریه

تقدیر و تشکر

حال که با استعانت از الطاف بی پایان خدای متّان، نگارش این کتاب را به اتمام رسانیده‌ام، بر خود لازم می‌دانم که از اساتید و بزرگوارانی که در تهیه و پیشرفت این کتاب یاری ام نمودند، قدردانی نمایم. ابتدا از زحمات استاد عالیقدر، آقایان دکتر طواق گلدی گلشاهی، دکتر محمدعلی خالدیان و دکتر عباسعلی مقصودلو که با راهنمایی‌های بی دریغشان در تهیه و تنظیم این کتاب مساعدت نمودند و از بیان نظرات ارزشمندشان در هر چه بهتر شدن کتاب، دریغ نکردند. کمال تشکر را دارم، همچنین شایسته است از چراغ‌های پرفروغ تعلیم و تربیت، آقایان دکتر دیری، دکتر امینی مفرد، دکتر گلچین راد، دکتر قریب پور، دکتر لبافچی، خانم دکتر نوده‌ی و از دوستان محترم عبدالرحمن توسلی، محمدشیر محمدلی، یعقوب خرمی، عبدالغفور سخائی و غفور خوجه که هدایت و روشنگری‌های آنان مشعل تابان راه پرفراز و نشیب بود، قدردانی نمایم. از خداوند متعال سلامتی، عزت و سربلندی و توفیقات روز افزون همه‌ی این عزیزان را خواستارم.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱۲.....	شرح حال نگارنده
۱۳.....	تقریظ
۱۵.....	مراآغاز سخن
۱۹.....	شعر چیست ؟
۱۹.....	بیان چیست ؟
۲۱.....	ادبیات چیست ؟
۲۳.....	شرح حال مختومقلی فراغی
۲۶.....	قالب های شعری مختومقلی فراغی
۲۶.....	اوزان شعری مختومقلی فراغی
۲۸.....	زبان مختومقلی فراغی
۲۸.....	ویژگی های زبانی مختومقلی فراغی در ترکیبات
۲۹.....	ترجمه ی اشعار مختومقلی فراغی
۳۰.....	انعکاس صور خیال در اشعار مختومقلی فراغی
۳۴.....	شرح حال حافظ شیرازی
۳۵.....	انعکاس صور خیال در اشعار حافظ شیرازی
۳۷.....	وجه اشتراک و افتراق مختومقلی و حافظ در برخی از صور خیال
۳۷.....	اشتراک در تشبیهات و استعاره ها
۴۶.....	اشتراک و اختلاف در کنایه
۵۰.....	اشتراک در بعضی مجاز ها
۵۲.....	اشتراک در بعضی تلمیحات
۵۵.....	تشبیه
۵۶.....	تعاریف و کلیات

۵۷.....	تشبیه از دیدگاه ادات تشبیه
۵۷.....	تشبیه مرسل
۵۸.....	تشبیه مؤکد
۵۹.....	تشبیه بلیغ
۵۹.....	بلیغ اضافی
۶۲.....	بلیغ اسنادی
۶۳.....	تشبیه به اعتبار طرفین (از نظر حسی یا عقلی بودن)
۶۳.....	هر دو طرف تشبیه حسی هستند
۶۴.....	مشبه عقلی ، مشبه به حسی
۶۵.....	مشبه حسی ، مشبه به عقلی
۶۶.....	مشبه عقلی ، مشبه به عقلی
۶۶.....	تشبیه به لحاظ خیالی و همین بودن
۶۶.....	تشبیه خیالی
۶۷.....	تشبیه وهمی
۶۸.....	طرفین تشبیه از نظر افراد و ترکیب
۶۸.....	طرفین مفرد
۶۹.....	طرفین مقید
۷۰.....	مشبه مفرد ، مشبه به مقید
۷۱.....	مشبه مقید ، مشبه به مفرد
۷۲.....	مرکب به مرکب
۷۳.....	مشبه مقید ، مشبه به مرکب
۷۴.....	مرکب به مفرد
۷۵.....	مفرد به مرکب
۷۵.....	تشبیه به لحاظ شکل
۷۵.....	تشبیه ملفوف
۷۶.....	تشبیه مفروق
۷۸.....	تشبیه تسویه
۷۸.....	تشبیه جمع
۸۰.....	تشبیه معکوس یا مقلوب
۸۰.....	تشبیه مضممر

۸۱.....	تشبیه مشروط
۸۲.....	تشبیه تفضیل
۸۳.....	زاویه ی تشبیه
۸۳.....	تشبیه قریب یا مبتذل
۸۴.....	تشبیه غریب یا بعید
۸۶.....	تشبیه به لحاظ وجه شبه
۸۶.....	به اعتبار ذکر یا عدم ذکر وجه شبه
۸۶.....	تشبیه مفصل
۸۷.....	تشبیه مجمل
۸۸.....	به اعتبار تعدّد
۸۸.....	وجه شبه مفرد
۸۹.....	وجه شبه متعدّد
۹۰.....	وجه شبه مرکّب
۹۱.....	به اعتبار حسّی و عقلی بودن
۹۱.....	وجه شبه حسّی
۹۲.....	وجه شبه عقلی
۹۳.....	به اعتبار تحقیقی و تخیلی بودن
۹۳.....	وجه شبه تحقیقی
۹۴.....	وجه شبه تخیلی
۹۵.....	وجه شبه دوگانه یا استخدام
۹۷.....	سخن آخر
۹۸.....	استعاره
۹۸.....	تعاریف و کلیّات
۹۹.....	ارکان استعاره
۹۹.....	استعاره به لحاظ حذف یا ذکر دوسوی
۹۹.....	استعاره ی بالتّصریح یا مصرّحه یا تصریحیه
۱۰۰.....	استعاره مصرّحه ی مجرّده
۱۰۱.....	استعاره مصرّحه ی مرشّحه
۱۰۳.....	استعاره مصرّحه ی مطلقه

۱۰۵.....	استعاره ی مکنّیه به لحاظ شکل
۱۰۵.....	به صورت اضافی
۱۰۷.....	به صورت غیر اضافی
۱۰۸.....	پرسونیفیکاسیون (تشخیص)
۱۰۹.....	آنیمیسیم یا جاندار انگاری
۱۱۰.....	استعاره به لحاظ اسم یا فعل بودن
۱۱۰.....	استعاره ی اصلیه
۱۱۰.....	استعاره ی اصلیه به اسم ساده
۱۱۱.....	استعاره ی اصلیه به گروه اسمی
۱۱۲.....	استعاره ی تبعیه
۱۱۳.....	استعاره از حیث جامع به لحاظ قریب و بعید بودن
۱۱۳.....	استعاره ی قریب
۱۱۴.....	استعاره ی بعید
۱۱۶.....	جامع استعاره به لحاظ تحقیقی یا تخیلی بودن
۱۱۶.....	استعاره ی تحقیقیّه
۱۱۷.....	استعاره ی تخیلیّه
۱۱۸.....	استعاره بر بنیاد دوسوی
۱۱۸.....	استعاره ی وفاقیّه
۱۱۹.....	استعاره ی عنادیه
۱۲۰.....	استعاره ی مرکّب یا تمثیلیّه
۱۲۱.....	استعاره به اعتبار جامع و طرفین
۱۲۱.....	محسوس الطرفین ، جامع حسّی
۱۲۲.....	محسوس الطرفین ، جامع عقلی
۱۲۳.....	محسوس الطرفین ، جامع مرکّب از حسّی و عقلی
۱۲۴.....	معقول الطرفین ، جامع عقلی
۱۲۵.....	مستعارّمنه حسّی ، مستعارّله عقلی ، جامع عقلی
۱۲۶.....	مستعارّمنه عقلی ، مستعارّله حسّی ، جامع عقلی
۱۲۶.....	سخن آخر
۱۲۸.....	کنایه
۱۲۸.....	تغاریف و کلیّات

۱۲۸		فرق کنایه با استعاره
۱۲۹		انواع کنایه به لحاظ مکنی عنه
۱۲۹		کنایه از موصوف با اسم
۱۳۱		کنایه از صفت
۱۳۲		کنایه از فعل یا مصدر
۱۳۵		انواع کنایه از نظر وضوح و خفا
۱۳۵		تلویح
۱۳۶		رمز
۱۳۸		ایما
۱۴۰		تعریض
۱۴۱		کنایه به لحاظ انتقال معنی
۱۴۲		کنایه ی قریب
۱۴۳		کنایه ی بعید
۱۴۴		سخن آخر
۱۴۵		مجاز
۱۴۵		تعاریف و کلیات
۱۴۶		مجاز مفرد
۱۴۶		علاقه ی کلیت و جزئیت
۱۴۶		ذکر کل و اراده ی جز
۱۴۷		ذکر جز و اراده ی کل
۱۴۸		علاقه ی حال و محل یا ظرف و مظهر
۱۴۸		ذکر محل و اراده ی حال
۱۴۹		ذکر حال و اراده ی محل
۱۵۰		علاقه ی لازمیت و ملزومیت
۱۵۰		علاقه ی لازمیت
۱۵۱		علاقه ی ملزومیت
۱۵۲		علاقه ی سببیت یا علت و معلولی
۱۵۲		ذکر سبب (علت) و اراده ی مسبب (معلول)
۱۵۳		ذکر مسبب (معلول و کنش) و اراده ی سبب (باعث کننده)
۱۵۳		علاقه ی اسم و معرفت

۱۵۴.....	علاقه ی عموم وخصوص
۱۵۴.....	ذکرخاص و اراده ی عام
۱۵۵.....	ذکرعام و اراده ی خاص
۱۵۶.....	علاقه ی ماکان و مایکون
۱۵۶.....	علاقه ی ماکان
۱۵۸.....	علاقه ی مایکون
۱۵۹.....	علاقه ی جنس
۱۵۹.....	علاقه ی بدلیت و پی آمد
۱۶۰.....	علاقه ی صفت و موصوف یا مضاف و مضاف الیه
۱۶۰.....	صفت جانشین موصوف محذوف
۱۶۱.....	مضاف الیه، به جای تمام اضافه
۱۶۲.....	علاقه ی تضاد
۱۶۳.....	علاقه ی شباهت
۱۶۴.....	علاقه ی اشتقاق
۱۶۵.....	مجاز آمیغن (مرکب)
۱۶۶.....	بازنمود شادمانی
۱۶۷.....	بازنمود اندوه و حسرت
۱۶۷.....	بازنمود درماندگی و ناتوانی
۱۶۸.....	سخن آخر
۱۶۹.....	مثل
۱۷۲.....	تمثیل
۱۷۴.....	نماد یا رمز یانشانه (symbole)
۱۸۰.....	حسن آمیزی
۱۸۲.....	ایهام
۱۸۵.....	پارادوکس (متناقض نما)
۱۸۷.....	اغراق (مبالغه و غلو)
۱۸۸.....	تلمیح
۱۹۲.....	پایان سخن
۱۹۴.....	منابع و مأخذ

یداله صحنه متولد هزار و سیصد و چهل و نه ، ساکن آق قلا و دانش آموخته ی رشته ی زبان و ادبیات فارسی است. او در حال حاضر به عنوان دبیر موقت این رشته در آموزش و پرورش شهرستان آق قلا مشغول فعالیت می باشد و چندبار، عنوان معلم نمونه و پژوهشگر برگزیده شهرستان و استان را کسب کرده است. تحصیلات ابتدایی ، راهنمایی و متوسطه را در مراکز آموزشی به پایان رساند و در سال هزار و سیصد و شصت و نه به مرکز تربیت معلم شهید رجائی شهرستان بابل در رشته ی زبان و ادبیات فارسی پذیرفته شده ، در ادامه موفق به اخذ درجه ی کارشناسی ارشد از این رشته گردید.

از جمله علاقه مندی های او تحقیق و بررسی در زمینه ی ادبیات فارسی و ترکمنی است و اثر حاضر نتیجه ی انگیزه و اشتیاق ایشان در این زمینه می باشد. تعدادی از مقالات و اشعار او که در نشریات معتبر به چاپ رسیده است ، شامل فعالیت های ادبی و پژوهشی اوست.

عضویت فعال در انجمن فرهنگی - ادبی آینا شهرستان آق قلا به مدت چهارسال ، مسئولیت آن به مدت دو سال و در حال حاضر دبیری این انجمن را در کارنامه ی فعالیت فرهنگی - ادبی خود دارد.

حدود بیست سال سابقه ی شاعری دارد و به دو زبان فارسی و ترکمنی شعر می سراید. از میان قوالب کلاسیک شعری ، بیشتر غزل و رباعی را می پسندد و از دنیای شعر نو و سپید نیز غافل نمی باشد . اشعار او معمولاً دارای مضامین اجتماعی می باشد.

امید است مجموعه اشعار و کتاب های دیگر او را در زمینه ی ادبیات ترکمن نظاره گر باشیم .

تقریظ

شعر و ادبیات فارسی که کارنامه‌ی مدنیت و ملیت هزارساله‌ی مردم ایران است، حامل پیام‌هایی است که برای همیشه در تاریخ زنده و پویا است و اگر ایران در حوزه‌های بین‌المللی یکی از کشورهای فکر و فرهنگ و ایرانیان به عنوان انسان‌های درخشان و دارای استعداد شناخته شده‌اند، به جهت ادبیات پر بار و زبان فارسی و چهره‌های درخشانی چون فردوسی، مولوی، سعدی و حافظ است و پیام شعر و حکمت ایران همه‌اش تواضع و فروتنی و نفس ستیزی و دستگیری از مستمندان و نوازش تنگدستان است و شاهنامه‌ی فردوسی یکی از ارکان استوار آن است که دیگر شاعران ممتاز و پیشتاز بر سره‌ی علم و حکمت او نشسته‌اند، هر چند بر حسب ظاهر حماسه است و صحنه‌های جنگ و ستیز ایرانیان با اقوام مهاجم و مهاجر است، ولی ژرف ساختش مبارزه با نفس و تعلیم و برون آوردن بیژن روح از چاه نفس است و رستم که محور داستان‌های شاهنامه است و کلید گشایش کارها به دست اوست، همان مرد کامل و به مقصد رسیده‌ای است که با دشواری‌های راه آشناست و لغزشگاه‌ها را می‌شناسد؛ چنین مردی فقط و فقط کارش این است که دست مبتدیان را بگیرد و آنان را از عقبه‌های هولناک و راه‌های باریک بگذراند. پس از شاهنامه، دیگر دواوین شعر فارسی همه‌اش دعوت به تهذیب نفس و پرورش روح و برتری دادن دیگران بر خود است. بشریت امروز که بحران‌های گوناگون تهدیدشان می‌کند و وحشت و تنهایی و یأس و فرسودگی و افسردگی دامگیرشان شده است راه علاجشان از این بیماری‌های روحی، مراجعه به داروخانه‌ی شعر و حکمت ایران و فرار از چنگال اسارت فرهنگ‌های بیگانه است تا از هواهای عفن و روح آزار بیگانه که در قالب تمدن جدید و صنعت عرضه می‌شود رهایی یابند.

یکی از چهره‌های درخشان شعر فارسی، خواجه حافظ شیرازی است که از ارکان اربعه‌ی شعر فارسی است و شعر و حکمت او دعوت به انسانیت و تهذیب نفس و رهایی از اسارت نفس و برخورداری از مواهب و سجایای انسانی است. اوست که در فضایی فراتر از قراردادهای بشری و محدودیت‌های ناشی از اسارت در شرایط حاکم

بر جهان پرواز می کرده و بشریت عالم را به همزیستی مسالمت آمیز و صلح و صفا و یکرنگی و اخوت اسلامی دعوت می کند.

مختومقلی فراغی، شاعر شهیر ترکمن، نیز از جمله شاعران پرهیزگاری است که برای رهایی خود از چنگال نفس اماره ریاضت ها کشیده است و مخاطب خویش را به عشق و صفا و پاکی و تقوا دعوت می کند.

آنچه در اشعار مختومقلی و حافظ، بیش تر به چشم می آید، کهکشان خیال است که صور ستاره های بی شماری در آن سوسو می زنند و با پرتو افشانی خاص خود جالب توجه اند.

بی شک آنچه مضمون اشعار را پربار می کند استفاده از تصاویر ادبی زیبایی است که نظر هر خواننده و شنونده ای را به خود جلب می کند؛ لذا جناب آقای یدالله صحنه، برای آشناکردن با برخی از زیبایی های کار و شاعر، حافظ شیرازی و مختومقلی فراغی، کتابی نوشته اند و به مقایسه صور خیال در اشعار این دو شاعر پرداخته اند. ایشان در این کتاب، قالب های هنری را که دو شاعر مذکور برای بیان مسائل اخلاقی و عرفانی خود در اشعارشان به کار گرفته اند، با هم مقایسه کرده است. دقیقاً تصاویر آن را با مثال هایی از این دو شاعر تحلیل نموده اند. البته بحث درباره ی صورخیال در شعر فارسی در قالب های گوناگون نظری و کاربردی به صورت های مختلف مورد تحقیق قرار گرفته است ولی تطبیق و تحلیل مسائل بلاغی، میان دو زبان کمتر صورت گرفته است. امید است این اثر در تکوین فرهنگ انسانی و گسترش فرهنگ ایران اسلامی و تعلیم و تعمیم صور خیال و زبان هنری و نشان دادن گوشه هایی از جادوگری های زبانی و بیانی و معنوی و یادآوری جنبه هایی از جهان بینی هنری دو شاعر مذکور به منظور تدریس و به دست دادن کلید برای دستیابی به عناصر تصویری و نکات تعلیمی برای دانشجویان و پژوهندگان باشد و امید است که دیگران نیز این کار را در متون دیگر ادامه داده، بخش هایی از زوایای ناپیدای اندیشه شاعران را به منصفه ی ظهور بیاورند!

دکتر محمد علی خالیدیان

سر آغاز سخن

کتاب حاضر، پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد اینجانب می‌باشد که در بهمن ماه سال هزار و سیصد و نود از آن دفاع کرده‌ام.

هیچ تجربه‌ای، بی تأثیر و تصرف نیروی خیال، ارزش هنری و شعری پیدا نخواهد کرد و بدون توجه به صورخیال، نمی‌توان منزلت هنر شعر را درک کرد و مورد تجزیه و تحلیل قرار داد. مختومقلی فراغی و حافظ شیرازی از بزرگان و فرهنگ مختلف اند که اندیشه‌های خود را به قالب هنر ریخته، به خوبی از این بزار بهره برده‌اند؛ به این شیوه، کلام خود را از حدّ عادی فراتر برده، عواطف خواننده را برانگیخته و در القای معانی خود به خواننده موفق عمل نموده‌اند.

برای بررسی عناصر خیال اشعار این دو شاعر، دوازده محور انتخاب گردید. برای نیل به این هدف ابتدا تأثیر هریک از تصاویر، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت و سپس با ارائه‌ی نمونه‌هایی از کار ایشان، میزان قدرت تأثیرگذاری کلام آن‌ها بیان گردید. تصویرتشبیه از دیدگاه ادات، به اعتبار طرفین، افراد و ترکیب، وجه شبه، شکل و زاویه، استعاره به لحاظ ذکر یا حذف طرفین، شکل، بنیاد طرفین، جامع و اسم یا فعل بودن، کنایه به لحاظ مکنی عنه، وضوح و خفا، انتقال معنای مقصود و مجاز لغوی به لحاظ علائق گوناگون و در بقیه‌ی عناصر، تحلیلی کلی از کار ایشان مورد بررسی قرار گرفت.

بدون شک هر شعر خوب دارای سه عنصر تخیل، احساس و اندیشه می‌باشد. اگر اندیشه، گوشت شعر و احساس، حرارتی باشد که شعر را پخته می‌کند، تصویر،

نمک آن است که در لذیذتر شدن غذای شعر کمک می کند. غذا لذیذتر نمی شود مگر با نمک و اندیشه ی شعر جذاب نمی شود مگر با تصاویر ادبی .

عنصرخیال ، مثال یلی است میان احساس و اندیشه و در برقراری ارتباط این دو عنصر نقش اساسی دارد. مهم ترین ویژگی شعر که باعث وسعت تأثیرکلام می شود هنرمندی شاعر در عرصه ی خیال است و هیچ شخص ادب شناسی ، تأثیر تخیل را در شعر انکار نمی کند.

« بررسی صورخیال شاعران می تواند یکی از راه های تشخیص وجوه افتراق و اشتراک آثار ادبی باشد. بررسی از این دیدگاه در نهایت، سبک و ارزش هنری اثر را روشن می کند و میزان قدرت و نوآوری شاعران را نمایان می کند.

مقوله ی صورخیال در بحث سنتی محدودتر بوده است لیکن در سده های اخیر گستره ی وسیع تری را در برمی گیرد. حوزه سنتی در چهار مقوله ی تشبیه ، استعاره ، کنایه و مجاز مختصر می شود. درحالی که بر اساس تعاریف جدید از تخیل در شعر، هرگونه خروج از نرم و هنجار طبیعی زبان ورود به حوزه تصویرگری است.»

بنده در این کتاب سروده های دو شاعر نامی ایران زمین، یعنی مختومقلی فراغی، سراینده ی نامی قرن دوازدهم (۱۱۵۳-۱۲۱۰ ه.ق) ادبیات ترکمن و حافظ شیرازی، شاعر پراوازه قرن هشتم (۷۲۶-۷۹۲ ه.ق) را از دیدگاه نو بررسی خواهم کرد.

از آنجا که صورخیال در ادبیات و هنر در انتقال معنی بسیار مؤثر است بنده برآن شدم تا ویژگی های برجسته هنری این دو شاعر بزرگ ایران زمین را به اندازه ی توان خود بیان نمایم. البته هدف اصلی بنده در این کتاب، نشان دادن هنر مختومقلی در صور خیال است که ایشان را با شاعر نامی چون حافظ مقایسه نمودم تا با این کارم بتوانم بخش بسیار کوچکی از خلا، ادبیات ترکمن را پر نموده و دین خود را نسبت به ادبیات ترکمن ادا نمایم. البته پیداست که نه تنها مختومقلی، بلکه هیچ شاعر فارسی زبان نیز در این مقوله نمی تواند با حافظ برابری نماید.

اما یکی از دلایل مقایسه او با حافظ این است که این دو شاعر در مضامین، خصوصاً مضامین عرفانی اندیشه ای نزدیک به هم دارند. علت دیگر انتخاب این دو شاعر جهت انجام کار، آن است که هر دو در شمار شاعران نامدار و تأثیرگذار عصر خود بوده اند و با نمایش هنرمندی های ماهرانه ی خود در حوزه ی خیال، فضل و دانش خود را به اوج قلّه های معنی رسانده و از این طریق افکار و اندیشه های خود را به زیباترین و اثرگذارترین شکل ممکن به دیگران انتقال داده اند.

بدون شک بحث از صور خیال در شعر، آن هم در شعر شاعران بزرگی چون مختومقلی فراغی و حافظ شیرازی، مهمّ است و هم دشوار؛ مهمّ بدین جهت که خیال، عنصر اساسی و هنری شعر است و شاعران بدان سبب که کشف و استخراج صور خیال از شعر شاعران، مستلزم تمرین زیاد و نکته سنجی در مباحث علوم بلاغت و فنون بیان است؛ بنابراین ورود به چنین مباحثی بی کمان و گزند لغزش و خطا نخواهد بود.

بنده در این کتاب در ابتدای هر بخش توضیح مختصری از انواع صور خیال را ارائه داده، پس از استخراج، تبیین و تشریح شواهد شعری از دیوان این دو شاعر، به طور خلاصه به بررسی وجوه اشتراک و افتراق و میزان تداوم و نوآوری این دو شاعر گرانمایه در فضای پرعطر خیال و ارزیابی میزان اثرگذاری آن در التقای معانی در ذهن خواننده پرداخته ام.

یکی از راه های اثبات این که مختومقلی در بیان مسائل هنری در ردیف شاعران مشهور قرار دارد این است که با شاعری توانمند و مشهور مثل حافظ شیرازی مقایسه گردد تا آشکار شود که او در طرح مسائل هنری و زیبایی شناسی شعر ترکمن چه قدر تأثیر گذار بوده است.

پیدا است که فراغی نیز مانند دیگر شعرای خیال پرداز، کلام خود را به آرایه ها مزین نموده و سخنان خود را با این روش غنا بخشیده است؛ این نکته از چشم هیچ اهل فنی که با زبان ترکمنی آشنا باشد، پوشیده نیست.

تصاویر شعری در شعر مختومقلی فراغی و به ویژه حافظ با ظرافت در جمله‌ها پیوند خورده‌اند که گاه با برداشتن یکی از آن‌ها کل نظام معنایی سخن از هم می‌پاشد. نمایش برجستگی‌های هنری در اشعار حافظ و مختومقلی در فضای خیال که هم سبب القای معنی و هم مایه‌ی تحریک و تهییج خواننده و شنونده می‌شود، کاملاً مشهود است. زیبایی صور خیال این دو شاعر بی شک اهمیت شعرشان را افزون کرده است.

این دو شعر عالی قدر با آوردن تصاویر پیاپی و پیچیده، اندیشه خود را گنگ و مبهم نکرده‌اند، چرا که به خوبی دریافته‌اند که در کار شعر، آفرینش ادبی و هنری هنگامی ارزشمند است که اثر تأثیر پیام اصلی شعر نکاهد. تسلط این دو شاعر در فضای خیال آن قدر جذاب است که هر هیچ اهل فنی پوشیده نیست. بنابراین آنچه اشعار این دو شاعر را جذاب و پراثر کرده بی گمان تصویرپردازی‌های آنهاست؛ طوری که هر کس به اندازه‌ی توان خود می‌تواند نقشی از این تصاویر را در ذهن خود مجسم کند و از زیبایی این اشعار بهره‌ی فراوانی ببرد.

در آخر کلام باید یاد آور شوم که جهت حفظ امانت، در شیوه‌ی نگارش و رسم الخط منابع بهره گرفته شده در این کتاب، هیچ گونه دخل و تصرفی صورت نگرفته است.

یداله صحنه

تیرماه ۱۳۹۱